

УДК 811.163.2'373.45/374.81:811.512.161
DOI: 10.30970/sls.2017.66.2082

СЛОВНИКИ ТУРЦИЗМІВ БОЛГАРСЬКОЇ МОВИ: ІСТОРІЯ УКЛАДАННЯ

Ігор ХРУЩ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького
e-mail: johnaveja@gmail.com*

У статті представлено огляд історії укладання словників турцизмів у болгарській та європейській лексикографії. Аналізуються причини укладання словників турцизмів, розглядається низка видань, які вийшли у минулому та на сучасному етапі. Аргументовано доводиться, що словники минулого відрізняються від сучасних словників турцизмів своїм пуристичним спрямуванням.

Ключові слова: словник турцизмів, турцизми-османізми, Болгарське національне відродження, болгарська мова, османська турецька мова, лексикографія, укладання словників.

У болгарській та турецькій лексикографії значне місце посідають болгарсько-турецькі та турецько-болгарські словники. Це зумовлено історичними особливостями взаємин обох народів, а саме тим, що протягом майже п'ятих століть (від кінця XIV до останньої чверті XIX ст.) болгарські землі перебували під владою Османської імперії. Після визволення і здобуття незалежності у Болгарській державі сформувалася численна турецька етнічна меншина, натомість, Туреччина внаслідок потужних міграційних процесів має численну громаду етнічних турків – вихідців з Болгарії. Ні в українському, ні в болгарському мовознавстві не було привернуто уваги до цього питання. Згадки про окремі словники турцизмів містяться у працях з історії формування та розвитку болгарської лексикографії. Наприклад, у загальному огляді історії та здобутків болгарсько-турецької та турецько-болгарської лексикографії, здійсненому турецькою дослідницею Хайріє Сулейманоглу Єнісой, відзначені різного типу й обсягу словники – як двомовні перекладні, так і двомовні та тримовні спеціалізовані перекладні (наприклад, військовий болгарсько-турецький фразеологічний словник, російсько-болгарсько-турецький словник для бізнесменів, болгарсько-турецький тематичний словник) (Süleymanoğlu, 2015, s.17–20). До надбань болгарсько-турецької та турецько-болгарської лексикографії, на думку авторки, належить і кілька словників турцизмів, що функціонували або функціонують у болгарській мові на різних етапах її історії. Такі словники (А. І. Дьяков називає їх моноресурсними (2015, с.73–81) є різновидом словників іншомовних слів, які, на відміну від звичайних словників іншомовних слів, охоплюють запозичену лексику з однієї мови і представляють її у ширшому обсязі.

Створення словників турцизмів має тривалу традицію, до того ж, в останні роки спостерігається поживлення лексикографічної праці у цій царині як у Болгарії, так і

в Туреччині. На нашу думку, цей аспект словникарської справи у двох країнах заслуговує на окрему увагу. З огляду на це, мета цієї статті – простежити історію укладання в болгарській і європейській лексикографії словників турцизмів болгарської мови, виявити причини, що зумовили необхідність появи таких лексикографічних посібників, та проаналізувати видання, що вийшли в минулому та на сучасному етапі.

Насамперед щодо причин, які спонукали до виокремлення турцизмів болгарської мови у спеціальні словники.

Внаслідок тривалого перебування болгарських земель під владою турків-османів, яке призвело до виникнення болгарсько-турецького білінгвізму, в болгарську мову увійшло багато запозичень з мови поневолювачів – османської турецької мови. Здебільшого це була лексика адміністративна, військова, а також побутова – назви зі сфер природи, сільського господарства, ремесла, будівництва, одягу, страв та ін. (Цонев, 1984, с.177–191).

У період з другої половини XVIII ст. до 70-х років XIX ст., який традиційно називається Болгарським національним відродженням, відбувається процес самоусвідомлення та формування болгарської нації, розвиваються освіта і книгодрукування, ведеться боротьба за релігійну та політичну незалежність (Чорній, 2007, с.161–194). Одним із невідкладних завдань стало формування болгарської літературної мови. Для освічених болгар того часу – культурних діячів, просвітителів (так званих відродженців) – перенасиченість болгарської мови турцизмами була очевидною. З огляду на це, робляться спроби замінити турцизми лексикою з інших джерел – діалектів, слов'янських та західноєвропейських мов або авторськими неологізмами. Вже у 30–40-х роках XIX ст. окремі “відродженці” почали долучати до своїх творів словнички турцизмів, які широко використовувались на той час у народній мові, і пропонувати для них відповідники.

Автором першого такого словника був Неофіт Рильський. До своєї “Болгарської граматики” (Болгарська грамматика, 1835) він додав словник під назвою “Слова турецькі та декілька грецьких, які вживаються на сьогоднішній день по всій Болгарії” (Речи турски и няколко гречески, които са в употребление на сегашното време в сичката България...)¹. Реєстр словника містить 221 слово, з яких 205 – це турцизми. Автор ввів до свого словника насамперед ті турцизми, які були єдиними позначеннями певних предметів та явищ (болгарські назви для них або втрачені, або їх не існувало) і вживалися по усій тогочасній болгарській території. До словничка не ввійшли ті турцизми, вживання яких було локально обмеженим – замість них на решті територій функціонували болгарські (слов'янські) відповідники, наприклад, *зидъ – стѣна – дъваръ, юзда – гемъ, кожъхъ – кюркъ* (1835, с.6).

Намагаючись слов'янізувати тодішню лексику, Н. Рильський наводив для турцизмів відповідники з церковнослов'янської та російської мов. Згодом частина запропонованих ним слів таки увійшла до літературної болгарської мови, їхні ж турецькі відповідники, з точки зору сучасної болгарської мови, почали кваліфікуватися як застарілі, діалектні або розмовні, наприклад: *берекет – изобилие, дибидюс – съвсем, душманин – враг, комишия – съсед, кютук – (пень) пѣн, сеир – зрелище, сокак – улица, фудул – (кичлив), горделив, хабер – вест, хазна – съкровище, хамам – баня, хекимин – лекар, хак – заплата, юруш – (наход), нападение, язък – жалко* та ін. (1835, с.205–210). За

¹ До таких словничків зазвичай включалися й окремі грецизми, але турцизми кількісно переважали. Так, до словничка до граматики Неофіта Рильського увійшло лише 16 грецизмів.

нашими підрахунками, до цього словника увійшов 221 турцизм, з них стилістично нейтральними залишилося близько сорока. Вони входять до лексики сучасної літературної мови: *баница, джоб, камшик, лула, леген, тава, нишесте, чадър, перде, парче, пергел, بازار, настърма, суджук, топ, тенджеря, таван, халка, чаршаф, чифт, юрган, маймуна, колан, куришум, кула, кубе, калъп, дюшек, калъф, кантар, зехтин* (зейтин у Рильського), *долап, гюлле, везни* (везне у Рильського), *боядисвам, боя, боклук* та ін. Запропоновані укладачем відповідники цих слів не прижилися. Наприклад, замість **баница** Неофіт пропонував *тирог, джоб – чаг, леген – рукомойник, камшик – бич, калъф – влагалище, боклук – гной, гюлле – ядро, маймун* (сучасна форма *маймуна*) – *обезяна*. Щоправда, окремі з відповідників таки закріпилися у болгарській літературній мові, але з іншими значеннями або відтінками значень – *влагалище, гной, ядро, бич* та ін.

У 1836 р. відомий болгарський просвітник і перекладач Анастас Кіпіловський видав свою перекладну книгу “Кратко начертание на всеобщата история”, до якої додав словник під назвою “Словник чи лексикон слов’янських слів, які повинні засвоїтися нашою мовою і до яких наводяться турцизми, щоб читач міг розуміти слов’янські слова, запам’ятати їх і використовувати в своїй мові для її очищення від чужомовних слів” (**РЪЧНИКЪ ИЛИ ЛЕКСИКОНЪ на Славенски рѣчи които треба да се присвоатъ въ нашатъ азъкъ, а ги откривамъ и сасъ тѣрски за да оулесна прочитательатъ да прочита полноразумно, щото чите, и да ги запомни та да ги оупотребява и въ говоратъ си, за да се очисти азъкатъ ны отъ чѣды рѣчи**). За допомогою турцизмів автор пояснював, наприклад, слова *качество* – тюрлія, *музыка* – чалгаджилак, *неприятел* – душманин, *оръжие* – силах, *остров* – ада, *желание* – хавес, *ищах, изобилие* – берекет, *искуство* (*изкуство*) – занаят, *крепост* – кале, *наследство* – мираз, *опасност* – газеп, *порок* – кабахат та ін. (1836, с.185–207).

Одним із “відродженців”, які додавали словники до своїх праць, був Іван Богоров. До своєї “Першої болгарської граматики” (Първичка българска граматика, 1844) він додав словник “Словник або декілька слів, які в окремих місцях говорять Турецькою та Грецькою, а в інших Болгарською” (*Словарник, или няколко думи, които наместа говорят Турски и Гръцки, а пак на други места Български*), що містив 400 запозичень, в основному турцизмів. Деякі з цих запозичень він замінював болгарськими народними відповідниками, для інших пропонував власні новотвори, наприклад, *адаш* (тур. *adaş*) – *одноимец, адет* (тур. *âdet*) – *навик, астар* (тур. *astar*) – *подплата, давия* (тур. *dava*) – *сѣдба* та ін. (Вътов, 1998, с.326). Як свідчать словники болгарської мови, три з вищезгаданих слова (*навик, подплата, сѣдба*) утвердилися в болгарській літературній мові.

Словники-додатки до книг привернули увагу просвітників до питання засміченості народної мови турцизмами, підготували ґрунт для укладання самостійних лексикографічних видань такого типу. І вже невдовзі, у 1855 р., в Бухаресті вийшов “Словник слів турецьких і грецьких в болгарській мові, зібраний паном Михаїлом Павлевим, а упорядкований та укладений Александром Т. Живковим” (Речник на думи турски и гръцки в языка българский сбран от г-на Михаила Павлева, а наредил и оимотил Александр Т. Живков), матеріал для якого зібрав Михаїл Павлев та упорядкував Александр Т. Живков. Автор передмови А.Т.Живков був рішучим противником турцизмів. Не намагаючись зламати мовні навички співвітчизників старшого віку, у передмові він звертався до молодшого покоління: “До вас говориться їх (турцизми і грецизми) знати і вам належить зробити так, щоб їх більше не було ні в письмі, ні в мові, ні в домах ваших, коли і ви станете чоловіками і батьками своїх дітей” (Павлев, 1855, с.8–9). За нашими підрахунками, словник містить 1432 слова.

В історії фіксування турцизмів болгарської мови є кілька списків слів, які документують їх функціонування на окремих територіях. Таким є, наприклад, рукописний словник Аліпії Влайкова,² який обіймав важливі посади в болгарській адміністрації (митна служба, міністерство фінансів) наприкінці ХІХ–у першій чверті ХХ ст., а починав свій трудовий шлях як учитель і до 1885 р. працював у місті Пирдоп та селищі Златиця, населених як болгарами, так і турками. А. Влайков почав записувати турецькі слова, які використовують пирдопчани при спілкуванні двох етносів і уклав їх у “Словник вживаних у Пирдопському діалекті турецьких слів до 1885 року” (Речникът на употребяваните в Пирдопския говор турски думи до 1885 година). Цей рукописний словник складається з 195 аркушів. На останній сторінці словника автор підсумував кількість слів – 1345. Згодом А. Влайков поповнив словник, і загальна кількість слів становила вже 1567 одиниць. У словах позначено наголос, подано тлумачення, ілюстративний матеріал, за необхідності вказано різні словоформи, синоніми окремих понять. Фототипне видання словника вийшло у 2013 р. (Влайков, 2013). На думку Румяни Пенчевої, авторки передмови до цього видання, складається враження, що цей словник призначений для майбутніх поколінь. Аліпія Влайков зі своїм вродженим відчуттям хроніста передбачав, що після виселення турецького населення забудуться його слова та вирази, як і загалом мова, якою спілкувалися минулі покоління. Він сподівався, що мова очиститься від турцизмів, але вважав, що вони не мають бути стерті з пам'яті потомків (Пенчева).

Цікавим є дослідження історії села Елена (зараз – община Харманлі Хасковської області), яке здійснив Олександр Попов у 1934–1935 рр. (64 рукописні аркуші формату 42/17, записи здійснено чорним чорнилом. Зберігається у Державному архіві м. Хасково). У 1982 р. матеріал цього історичного нариса передрукував Мітю Вилков Мітев (Попов, 1982). У дванадцятій главі своєї праці автор помістив словник з турецькими, грецькими, російськими й іншими запозиченими словами, які використовували мешканці села на той час. Підраховано, що словник містить 618 турецьких слів, 32 грецьких, чотири російських і вісім латинських – всього 654 іншомовних слова. Якщо припустити, писав О. Попов, що за все своє життя мешканець Елени послуговувався приблизно тисячею слів (1982, с.67), то більшість їх була запозиченнями, в основному з турецької мови.

Вперше тематично класифікував турцизми, які вживались у болгарській мові на початку ХХ ст., відомий болгарський мовознавець Б. Цонев у своїй “Історії болгарської мови” (до цього списку він включив також арабізми та персизми, запозичені за посередництвом османотурецької мови). Учений виділив тринадцять груп лексем (1984, с.177–191.):

1. Природа, мінерали, рослини, тварини: *тепе, канара, кютюк, кайсія, думан, чал, кърджия, ада, мездра* та ін.
2. Господарство, майно (хатні речі), челядь: *чифлик, боклук, сайбия, дамазлък, дюшек, чувал, чадър, келеме, халка, тавла, тепсія, шарпана, сандък, перде, пейка, ютия* та ін.
3. Ремесла, торгівля, гроші, мірки, ваги: *абаджия, бояджия, мутафчия, бекчия, кехая, сергия, файда, тештер, пазарлък, сарафин, чилингир, калфа, шилеме, мукава* та ін.

²Брат відомого болгарського письменника, політичного і громадського діяча Тодора Влайкова.

4. Будівництво і будівельні матеріали: *даяк, маймар, мертек, чатма, дирек, дюлгер-ин, кириши, манджалък, киреч, чарк, чакъл, чантия, чешима, кула, кенеф, резе, рафт, механа, бент, долап, гемия, елкен, дюмен* та ін.

5. Одяг, вбрання: *чоха, кече, кеневир, аладжа, басма, кадите, ширит, чиле, дикиши, колан, яка, таке, ямурлук, кебе, минтан, биниши, джубе, фурда, кенар, черга, чизми, гердан* та ін.

6. Страви, напої, смак: *ахчия, хамур, тахън, симид, зейтин, кадаиф, булгур, шарлан, суджук, хайвер, джигер, шкембе, тарамма, пестил, пастърма, бумбар, буламан, пелте, долангач, шекер, дондурма, туришия, сакъз, пилав, емиши, труфанда, катък, резекія, айран, патладжан, таратор, фурма, сарма, качамак, фъстък, мескет* та ін.

7. Ігри, музика, забави: *даул, макам, саз, кючек, зурна (зурла), донанма, чампари, рефене, ейлендже, тарабука, кефлия, зар, скамбил, шахмат, комар, такладжия, учуртма* та ін.

8. Тіло, хвороби, ліки: *келле, гага, перчин, махмурлук, дамар, сурат, колтук, дерт, шап, баджак, зехир, келеш, мараз, дамла* та ін.

9. Людина, суспільство, віра, народність: *бератлия, адаш, даалия, зенгин, конак, ябана, бакиши, калабалък, ифтира, бас, хатър, джамия, факир, джендем, читак, чегатай* та ін.

10. Управа, суд: *садразамин, емир, валя, ааза, риджал, молла, кадалък, мюфетиши, давия, даваджия, кабахат, каит* та ін.

11. Військо: *аскер, табур, небет, сераскер, онбашия, алай, топчия, гаввазин, сиях, ханджар* та ін.

12. Прізвиська (докірливі): *хаймана, хайта, дангалак, дембел, гевшек, гамсъз, хайлазин, кюлхане, зорт, кутсуз, пис, никезин, къскатия, мухтанджия, бекрия, шийретин, джансъз, харсъз-ин, харамия, арсъз, маскара, мерет-ски, тепеъоз, резил, ханзър, алчак, диване, серсем, шаикън, делия, зевзек, сойтара, гевезе, чапрашик, фудул, фарфара, крант, калтабанин, пушт, пич, пиргиши, бер бант-ин, чапкънин, брантия, джадия* та ін.

13. Різні значення:

- іменники: *акул, инат, зор, боя, зулум;*

- прикметники: *алашик, айлак;*

- дієслова: *басирам се, вайкам се, инатя се;*

- незмінні слова: *кесим, белки, белким, ама, хайде!, хем, хем-хем;*

У ХХ ст. словники турцизмів болгарської мови не укладалися. Лексикографічне опрацювання турцизмів у різному обсязі здійснювалося в словниках різних типів – тлумачних, перекладних, діалектних, етимологічних, словниках іншомовних слів, жаргонної лексики. Наприклад, до “Родопського словника” (Родопски речник) увійшло багато турцизмів, що вживалися у родопських діалектах, наприклад: *даважие, домузлук, дослук, елишик, измет, ират*. Словник був виданий у 1965 р. Автор словника – Тодор Стойчев, вчитель болгарської мови, який жив у Родопах. Матеріали для словника автор черпав з народної творчості та живого мовлення своїх земляків. До словника було зроблено два доповнення – у 1970 та 1983 рр. (Стойчев, 1965).

Велика частина турецької лексики описана у словнику, укладеному співробітниками Інституту болгарської мови Болгарської Академії наук Стефаном Ілчевим, Анною Івановою, Ангеліною Дімовою та Марією Павловою, який побачив світ у 1974 р. – “Словник рідковживаних, застарілих та діалектних слів у нашій літературі ХІХ і ХХ ст.” (Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от ХІХ и ХХ век) (Ілчев, 1974). Словник був укладений з цілком практичною метою – полегшити вивчення і

сприйняття творів класиків болгарської літератури, художніх творів тих письменників, які активно включали лексичні народно-розмовні елементи у свої твори, а також текстів старих періодичних видань та народної творчості. До словника ввійшли діалектні, розмовні та народні слова, архаїзми й історизми, адміністративні та інші терміни з болгарського минулого.

Повернення до укладання словників турцизмів болгарської мови було зумовлене активним вживанням турцизмів у мові медій. Після 1989 р., який знаменується падінням комуністичного режиму в Болгарії, мова засобів масової інформації зазнала значних змін. У мові болгарських ЗМІ, як і в інших постсоціалістичних країнах, виразно проявляється намагання відійти від “мови тоталітаризму” – заідеологізованої, зарегламентованої, стилістично монотонної, перенасиченої мовними кліше і штампами. Спостерігається тенденція до демократизації чи колоквіалізації, тобто не тільки наближення медійної мови до розмовного варіанту літературної мови, а й зацікавлення елементів сленгу, просторіччя (Ницолова, 1999, с.114). Прагнучи максимально розширити читацьку аудиторію, журналісти намагалися не тільки висвітлювати теми, на які раніше накладалося табу, а й зробити медійну мову живішою, яскравішою. Турцизми стали вигідним інструментом для досягнення цієї мети. Це спричинило появу в мові болгарських ЗМІ потужного шару турецької лексики розмовного, діалектного, жаргонного характеру. З “вибухом” вживання турцизмів у пресі виникла потреба у словниках турецьких слів, оскільки журналісти почали використовувати і такі слова, які могли бути незрозумілими сучасному читачеві. Разом з тим, словникова фіксація турцизмів, вживаних у болгарській пресі, дала можливість задокументувати цікавий етап у розвитку виражальних засобів мови болгарських ЗМІ у так звані “роки переходу” до демократичного суспільства. “Словник турецьких слів у сучасній болгарській пресі” (Речник на турските думи в съвременния български печат) Весели Кристевой, який побачив світ у 2000 р., мав на меті виконати ці завдання. Словник містить 555 турцизмів. Авторка також ввела до реєстру слова арабського і перського походження, запозичені болгарською мовою через турецьку. Слова арабського походження, які належать до міжнародної культурної лексики та проникли в болгарську мову іншими шляхами, а не через турецьку, до лексичного масиву словника не ввійшли (*алкогол, алхимия, безир, алманах, алгебра* і под.) (Кръстева, 2000).

Словники турцизмів, які вийшли друком у XXI ст., укладені за вимогами, які висуваються до словників такого типу і мають відповідну структуру (передмова, список скорочень, бібліографія, власне словник, додатки). Ці словники містять граматичну, стилістичну та етимологічну характеристику слів. У багатьох словниках до слів наведено приклади їх вживання у мові.

У 2003 р. Весела Кристева видала “Глумачний словник турцизмів у болгарській мові” (Гълковен речник на турцизмите в българския език), який містить вже 1200 турецьких запозичень. До реєстрового слова подано його значення у болгарській і турецькій мовах, граматична та стилістична характеристика, етимологічні позначки. Також авторка використовує ілюстративний матеріал з творів художньої літератури, фольклору, преси, радіо і телебачення. Словник містить найуживаніші турецькі запозичення в сучасній болгарській мові та незначну кількість діалектизмів і застарілих турцизмів, що їх інколи вживають у сучасних болгарських ЗМІ та в художній літературі. Слова розміщено в алфавітному порядку, визначення до слів – короткі та зрозумілі.

Словники В. Кристевой привернули увагу як пересічних громадян, так і науковців. Зокрема, ґрунтовно проаналізувала ці видання болгарський тюрколог Мануела Даскалова.

Визнавши актуальність і потрібність такого типу лексикографічних посібників, М. Даскалова вказала також на окремі етимологічні неточності та правописні помилки, які, на її думку, можна віднести до друкарських. Також авторка відзначила невідповідності у значеннях турецьких слів. Як зазначає М. Даскалова, багато турецьких слів, які вживаються в болгарській мові, змінили своє значення, а деякі набули нових значень, яких вони не мають у турецькій мові. Крім того, багато турцизмів болгарської мови стали стилістично забарвленими, а у турецькій мові ці слова стилістично нейтральні (Даскалова).

Зваживши на значний інтерес до словника Весели Кристевой, 2013 р. видавництво “Маре” випустило його нове видання (Кръстева, 2013).

Цього ж 2013 р. побачив світ “Словник турцизмів у болгарській мові” (Речник на турцизмите в българския език) Турхана Расієва (Расиев, 2013). Джерелами для словника послуговували болгарські словники (тлумачний, словники іншомовних слів, словник турцизмів та ін.), книги болгарських письменників, сучасні болгарські газети та журнали. В передмові до словника автор не вказав загальної кількості слів. За нашими підрахунками, це приблизно 2925 турцизмів, до яких подано їх болгарське значення. У дужках до слів вказано граматичну та стилістичну характеристику і розкрито етимологію, наприклад: **Варàк** (м.р., тур. от араб., диал.) – тъньк лист от злато, сребро, калай, и др. под., употребяван за украса или опаковка (2013, с.35).

Зацікавлення турецькою лексикою у болгарській мові спостерігається і за межами Болгарії. У 2002 р. у Норвегії в Інституті порівняльного дослідження людської культури (норв. Instituttet for sammenlignende kulturforskning) побачив світ словник турцизмів в болгарській мові (A dictionary of Turkisms in Bulgarian) (Grannes, 2002), який уклали норвезькі славісти Альф Граннес, Хетіль Ро Хауге та турецький науковець Хайріє Сулейманоглу. Загалом словник містить 7427 заголовних слів і 3917 їх варіантів. Фактичний матеріал було запозичено з болгарських тлумачних, етимологічних та діалектних словників. Також були використані твори П. Р. Славейкова та розвідки одного з укладачів Альфа Граннеса, в яких простежується доля турецьких запозичень у болгарській мові.

У травні 2016 р. у Фракійському університеті (м. Едірне, Туреччина) вийшов “Словник турцизмів у болгарській мові” (Asaroglu Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü) (Asaroglu, 2016). Автор словника – турецький дослідник Мехмет Тюркер Аджароглу (народився в Болгарії). Всього словник налічує близько 15 тисяч слів, які ввійшли в болгарську мову з османсько-турецької впродовж п'яти століть перебування Болгарії в складі Османської імперії. Словник призначений передусім для турецького користувача, оскільки укладений латиницею. У словнику вказано походження слів та їх значення турецькою мовою. До деяких слів додано приклади використання їх у болгарській мові. Наприклад: hazne (Ar.): Hazne, hazine; su toplanan, biriktirilen yer, depo: hazneto na çeşmata: çeşmenin su haznesi (2016, s.155).

Необхідно відзначити, що у наш час для користувачів доступні також електронні словники турцизмів у болгарській мові. Серед них є такі, що створювалися на інтернет-форумах, інтернет-сторінках, авторами яких є самі користувачі Інтернету.

Електронною версією онлайн є “Словник турецьких слів у болгарській мові” (Речник на турските думи в българския език). Він доступний для редагування, будь-який користувач мережі Інтернет може поповнювати словник новими одиницями-турцизмами, які він знає і використовує. У словнику налічується понад 200 слів. Словникові статті розміщені в алфавітному порядку, до слів подано граматичну/стилістичну інформацію

(рід, число, вид та ін.), значення, походження, до деяких слів наведено графічний відповідник турецькою мовою, наприклад: Ахпап м. разг. Приятел; другар **ahba** турски.

Існують також електронні версії окремих друкованих словників, зокрема, “Тлумачного словника турцизмів у болгарській мові” (Тълковен речник на турцизмите в българския език, 2003) Весели Кристевой та “Словника турецьких і грецьких слів” (Речник на думи турски и гръцки в языка българский, 1855) Михаїла Павлева, про які вже йшлося попередньо.

Все це свідчить про те, що лексикографічне опрацювання турцизмів має чималу традицію в самій Болгарії та викликає зацікавлення у науковців з інших країн.

Виокремлення турцизмів у масиві лексики болгарської мови почалося ще в час Болгарського національного відродження, коли болгарські просвітники додавали до своїх праць з різної тематики словнички турцизмів або видавали такі списки окремими виданнями. Це робилося передусім з метою витіснити турецькі запозичення та замінити їх слов'янськими відповідниками з інших джерел – діалектів, церковнослов'янської мови, російської мови або авторськими неологізмами, про що укладачі повідомляли у зверненнях до читачів.

Словники турцизмів, які вийшли друком у ХХІ ст., такого пуристичного спрямування не мають. Їх завдання – пояснити значення і надати необхідну лінгвістичну інформацію про слово й особливості його вживання, полегшити сприйняття літературних і публіцистичних творів минулого, фольклорних текстів як для сучасного покоління болгар, так і для іноземців, які вивчають болгарську мову. Тут доречно нагадати припущення Беню Цонева щодо долі турцизмів у болгарській мові, яке він висловив у перші десятиліття після здобуття Болгарією незалежності:

“Турецька мова настільки вплинула на болгарську, що ми могли б сказати, що з чужомовних слів у нашій народній мові найбільше турцизмів (...). Але наша інтелігенція настільки швидко виросла, що починає помалу уникати турецьких слів, замінює їх власними чи з інших мов – німецької, французької та ін. При цьому можемо зазначити як втішний факт, що наші освічені люди вміють відрізнити турецькі слова від болгарських... Мовне чуття нам допоможе у тому, щоб турецькі слова цілковито зникли з нашої мови”. (1984, с.330–338)

Майже через століття після цієї прогностичної заяви є підстави констатувати, що вчений не зміг адекватно оцінити ступінь вкорінення турцизмів у мовній свідомості народу. Звичайно, кількість турецької лексики в активному використанні помітно зменшилася, зокрема через вихід з ужитку частини термінів адміністративного, військового, побутового характеру, але цілком витіснити турцизми з лексичної системи болгарської мови не вдалося. Вони залишаються яскравою лексичною особливістю сучасної болгарської мови, тому їх лексикографічне опрацювання є доволі активною гілкою словникарської справи в Болгарії та за її межами.

Список посилань

Влайков, А., 2013. *Речник на употребяваните в пирдопския край турски думи до 1885 година*. София: Кибеа.

Вътов, В., 1998. *Лексикология на българския език*. Велико Търново: Абагар.

Даскалова М. *За два речника на турцизмите в българския език*. [online] Доступно: http://www.academia.edu/15574492/About_Two_Dictionaries_of_the_Turkish_Loan-words_in_Bulgarian [Дата звернення 4 січня 2017].

Дьяков, А.И., 2015. Особенности “Словаря англицизмов русского языка”. В: *Вестник Северного (Арктического) Федерального Университета имени М.В. Ломоносова*, 1, с.73–81. [online] Доступно: http://vestnik.narfu.ru/archive/?ELEMENT_ID =212758 [Дата звернення 8 лютого 2017]

Илчев, С., Иванова, А., Димова, А. и Павлова, М., 1974. *Речник на редки остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: БАН.

Кипиловски, А., 1836. *Кратко начертание на всеобщата история*. Переклад И. Кайданова. Будим: Университетската кралевска типография. [online] Доступно: https://books.google.com.ua/books?id=lusGAAAАсААJ&dq=intitle:kratko&pg=PP5&redir_esc=u#v=onepage&q&f=false [Дата звернення 8 лютого 2017]

Кръстева, В., 2000. *Речник на турските думи в съвременния български печат*. София: Лаков Прес.

Кръстева, В., 2003. *Тълковен речник на турцизмите в българския език*. София: Скорпио. [online] Доступно: http://www.rodopskistarini.com/2012/04/blog-post_27.html

Кръстева, В., 2013. *Речник на турцизмите в българския език*. София: Мааре.

Неофит, Р., 1835. *Болгарска граматика*. Княжество Сърбия, Крагуевац.

Ницолова, Р., 1999. Основни тенденции в развитието на българския печат след 1899. В: *Медиите и езикът*. София: Его, с.114–121.

Павлев, М., 1855. *Речник на думи турски и гръцки в языка българский*. Букурещ: книгопечатнята И. Копайнигова. [online] Доступно: <http://www.rodopskistarini.com/2014/02/1855.htm>

Пенчева, Р. Из “Алипия Влайков. Речник на употребляваните в пирдопския край турски думи до 1885 година”. [online] Доступно: <https://literaturesviat.com/?p=80879>

Попов, О., 1982. Език. Чуждици: турски, гръцки, руски и др. В: *История на с. Елена, Харманлийска околия*, с.54–67. [online] Доступно: <http://macedonia.kroraina.com/ap/index.html> [Дата звернення 8 лютого 2017]

Расиев, Т., 2013. *Речник на турцизмите в българския език*. Варна: Зограф.

Речник на турските думи в българския език. [online] Доступно: https://bg.wikibooks.org/wiki/Речник_на_турските_думи_в_българския_език [Дата звернення 8 лютого 2017]

Стойчев, Т., 1965. Родопски речник. *Българска диалектология. Проучвания и материали*. Т. 2. София, с.119–314.

Цонев, Б., 1984. *История на българския език*, 2. София: Наука и изкуство.

Чорний, В., 2007. *Історія Болгарії*. Львів: Паіс.

Acaroğlu, M. T., 2016. *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*. Edirne: Trakya Üniversitesi. (In Turkish)

Grannes, A., 2002. *A dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus forlag.

Süleymanoğlu, H., 2015. From the history of the Turkish-Bulgarian and Bulgarian-Turkish dictionaries. *International scientific online journal*, 7, pp.17–20. [online] Available at: http://sociobrain.com/website/w1465/file/repository/17_20_Hayriye_Sueleymanoglu_Yenisoy_From_the_History_of_the_Turkish_Bulgarian_and_Bulgarian_Turkish_Dictionaries.pdf, [Accessed 14 January 2017]

References

Acaroğlu, M. T., 2016. *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*. Edirne: Trakya Üniversitesi. (In Turkish)

Chorniy, V., 2007. *History of Bulgaria*. Lviv: Pais. (In Ukrainian)

- Daskalova M. *About Two Dictionaries of the Turkish Loan-words in Bulgarian*. [online] Available at: http://www.academia.edu/15574492/About_Two_Dictionaries_of_the_Dictionary_of_Turkish_words_in_the_Bulgarian_language. [online] Available at: https://bg.wikibooks.org/wiki/Речник_на_турските_думи_в_българския_език (In Bulgarian)
- Dyakov, A.I., 2015. The peculiarities of “The dictionary of anglicisms in the Russian language”. In: *Vestnik of Northern (Arctic) Federal University*, 1, pp.73–81. Available at: http://vestnik.narfu.ru/archive/?ELEMENT_ID=212758. [online] [Accessed 8 February 2017] (In Russian)
- Grannes, A., 2002. *A dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus forlag.
- Ilchev, S., Ivanova, A., Dimova, A. and Pavlova, M., 1974. *Dictionary of rare, obsolete and dialectal words in our literature since 19th and 20th century*. Sofia: BAN. (In Bulgarian)
- Kipilovski, A., 1836. *A Brief Outline of The World History*. Translated by I. Kaidanov. Budim: Royal Universty Printing House. [online] Available at: https://books.google.com.ua/books?id=lusGAAAaAAJ&dq=intitle:kratko&pg=PP5&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [Accessed 8 February 2017] (In Bulgarian)
- Krasteva, V., 2000. *Dictionary of Turkisms in the Contemporary Bulgarian Press*. Sofia: Lakov Press. (In Bulgarian)
- Krasteva, V., 2003. *Explanatory dictionary of Turkisms in the Bulgarian languag*. Sofia: Scorpio. [online] Available at: http://www.rodopskistarini.com/2012/04/blog-post_27.html (In Bulgarian)
- Krasteva, V., 2013. *Dictionary of Turkisms in the Bulgarian language*. Sofia: Maare. (In Bulgarian)
- Neofit, R., 1835. *Bulgarian grammar*. Kniazhestvo Serbia, Kragujevac. (In Bulgarian)
- Nitsolova, R., 1999. Main trends in the development of the Bulgarian press after 1989. In: *Mediite i ezikat*, Sofia: Ego, pp.114–121. (In Bulgarian)
- Pavlev, M., 1855. *Dictionary of Turkish and Greek words in the Buglarian language*. Bucharest: I. Kopaynigova press. Available at: <http://www.rodopskistarini.com/2014/02/1855.htm> (In Bulgarian)
- Pencheva, R. From “Alipiya Vlaikov. *Dictionary of Turkish words used in Pirdop region until 1885*”. [online] Available at: <https://literaturesviate.com/?p=80879> (In Bulgarian)
- Popov, O., 1982. Language. Foreign words: Turkish, Greek, Russian etc. In: *History of village Elena, Harmanliyska okoliya*. pp.54–67. [online] Available at: <http://macedonia.kroraina.com/ap/index.html> [Accessed 8 February 2017] (In Bulgarian)
- Rasiev T., 2013. *Dictionary of Turkisms in the Bulgarian language*. Zograf. (In Bulgarian)
- Stoichev, T., 1965. *Rodop dictionary. Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materialy*, 2. Sofia, pp.119–314. (In Bulgarian)
- Süleymanoğlu, H., 2015. From the history of the Turkish-Bulgarian and Bulgarian-Turkish dictionaries. *International scientific online journal*. 7, pp.17–20. [online] Available at: http://sociobrains.com/website/w1465/file/repository/17_20_Hayriye_Sueleymanoglu_Yen_isoy_From_the_History_of_the_Turkish_Bulgarian_and_Bulgarian_Turkish_Dictionaries.pdf [Accessed 14 January 2017].
- Tsonev, B., 1984. *History of the Bulgarian language*, 2. Sofia: Nauka i izkustvo. (In Bulgarian)
- Turkish_Loan-words_in_Bulgarian* [Accessed 4 January 2017] (In Bulgarian)
- Vlaikov, A., 2013. *Dictionary of Turkish words used in Pirdop region until 1885*. Sofia: Kibea. (In Bulgarian)
- Vytov, V., 1998. *Lexicology of the Bulgarian language*. Veliko Tarnovo: Abagar. (In Bulgarian)

DICTIONARIES OF TURKISMS OF THE BULGARIAN LANGUAGE: HISTORY OF COMPILATION

Igor KHRUSHCH

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000*

*Ilarion Svetsitskyi Department of Slavonic Philology
e-mail: johnaveja@gmail.com*

Abstract

Background: In Bulgarian and Turkish lexicography, Bulgarian-Turkish and Turkish-Bulgarian dictionaries occupy a significant place due to the historical peculiarities of the mutual relations of both nations. Dictionaries of Turkisms are a kind of dictionaries of foreign words, that, unlike conventional dictionaries of foreign words, include borrowed vocabulary from one language and allow to represent it in a wider scope. The Compilation of Dictionaries of Turkisms has a long tradition and in recent years there has been an increase of lexicographical work in this area, both in Bulgaria and in Turkey.

Purpose: This article aims to trace the history of compilation of the dictionaries of Turkisms of Bulgarian language in the Bulgarian and European lexicography, outline the reasons that led to the necessity of such lexicographic manuals and to analyze a number of publications published in the past and at the present stage.

Results: Due to the prolonged rule of the Ottoman Turks in Bulgaria, many borrowings from the language of the oppressors entered the Bulgarian language. Therefore, during the Bulgarian national revival, Bulgarian enlighteners tried to replace the Turkish vocabulary with words from dialects, Slavic and Western European languages, or authorial neologisms. With that end in view, in the 30's and 40's of the XIX century some enlighteners began to add to their works the vocabularies of the Turkisms with their equivalents offered.

During the XX century, the lexicographic processing of Turkisms to different extents was carried out in dictionaries of different types – explanatory, translation, dialect, etymological, dictionaries of foreign words, slang dictionaries.

The return to the compilation of dictionaries of Turkisms of the Bulgarian language was caused by intensive use of Turkish loanwords in Bulgarian media language after the fall of the communist regime (1989). Dictionaries of Turkisms as full-fledged lexicographical manuals appear in the twenty-first century. An overview of lexicographical publications showed that the dictionaries of the past differ from the modern dictionaries of Turkisms in their puristic orientation. Modern dictionaries are compiled in order to explain the meaning of Turkish loanwords, since for not all Bulgarians, Turkisms make a semantically understandable layer of vocabulary.

Key words: dictionary of Turkisms, Ottoman Turkisms, the Bulgarian national revival, the Bulgarian language, Ottoman Turkish, lexicography, dictionary compilation.

Стаття надійшла до редколегії 07.09.17
Прийнята до друку 21.09.17